

ТУРУКТУУ ӨНҮГҮҮНҮН ИНДИКАТОРЛОРУН ИШТЕП ЧЫГУУНУН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК ЖОЛДОРУ

Качканбаева А. С., Кожошева Р. А., Таштанбекова Т. Э.
аспирант, *К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университет*
akachkanbaeva@mail.ru,
мугалим, Экономика, дизайн жана маалымат системалары колледжи,
магистрант, Эл аралык инновациялык технологиялар университети

Аннотация: Азыркы учурда туруктуу өнүгүүнүн көрсөткүчтөрүн иштеп чыгууда белгилүү бир теориялык жана практикалык тажрыйба топтолгон. Эл аралык уюмдар жана айрым өлкөлөр көп учурда өтө татаал индикаторлор системасын камтыган бир топ түрдүү индикаторлорду жана алардын системаларын сунушташат. Туруктуу өнүгүү көрсөткүчтөрүн иштеп чыгуу маалыматтын чоң көлөмүн талап кылган кыйла татаал процедура.

Негизги сөздөр: туруктуу өнүгүү, көрсөткүчтөр, индикатор, регион.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПУТИ РАЗРАБОТКИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Качканбаева А. С., Кожошева Р. А., Таштанбекова Т. Э.
аспирант, *Международный университет им. К.Ш.Токтомаматова*,
akachkanbaeva@mail.ru
преподаватель, Колледж экономики, дизайна и информационных систем
магистрант, Международный университет инновационных технологий

Аннотация: В настоящее время накоплен определенный теоретический и практический опыт разработки показателей устойчивого развития. Международные организации и отдельные страны часто предлагают широкий спектр показателей и их систем, часто включающих в себя очень сложные системы показателей. Разработка показателей устойчивого развития представляет собой сложную процедуру, требующую большого объема информации.

Ключевые слова: устойчивое развитие, индикаторы, показатель, регион.

METHODOLOGICAL WAYS OF DEVELOPING INDICATORS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Kachkanbaeva A. S., Kozhosheva R. A., Tashtanbekova T. E.
graduate student, International University. K.Sh. Toktomamatova
akachkanbaeva@mail.ru
teacher, College of Economics, Design and Information Systems
master's student, International University of Innovative Technologies

Abstract: Currently, certain theoretical and practical experience has been accumulated in the development of indicators of sustainable development. International organizations and individual countries often propose a wide variety of indicators and their systems, often comprising very complex indicator systems. Development of sustainable development indicators is a complex procedure that requires a large amount of information.

Key words: sustainable development, indicators, indicator, region.

Аймактын экономикасын фундаменталдуу талдоодо туруктуу өнүгүүнүн көрсөткүчтөрү өзгөчө орунду ээлейт. Окумуштуулар жана практиктер туруктуу өнүгүүнүн критерийлерин активдүү иштеп чыгууда жана өркүндөтүүдө. Бул багыттагы иштерди эл аралык илимий борборлор, ата мекендик өнөр жай жана экологиялык көйгөйлөр боюнча аймактык комиссиялар жүргүзөт. Экономикалык системалардын (дүйнөлүк, улуттук, аймактык, тармактык, корпоративдик) ар кандай деңгээлдеги индикаторлорунун долбоорлору илимий-практикалык конференцияларда жана семинарларда каралат.

Индикаторлорду түзүү методдорунун дифференциациялангандыгын дүйнөлүк практика тастыктап турат. Экономиканын, экологиянын, институттардын өнүгүүсүнүн көрсөткүчтөрүн, системанын өнүгүүсүнүн социалдык аспектилерин чагылдырган көрсөткүчтөрдүн топтоору бар. 21-кылымдын экинчи он жылдыгында экономикалык системанын туруктуу өнүгүү даражасын комплекстүү баалоого мүмкүндүк берүүчү агрегаттык көрсөткүчтү түзүү методдору кеңири жайылды.

Биздин изилдөөбүздө көңүл бурулган аймактын экономикасынын туруктуу өнүгүүсүнүн көрсөткүчтөрүнүн негизинде. Биз туруктуу өнүгүүнүн көрсөткүчтөрү келечектеги тынчтыктын укуктарын жана кечиктирилгис муктаждыктарын бузбастан азыркы муундун керектөөлөрүн канааттандыруунун экономикалык, социалдык жана экологиялык аспектилерин чагылдырышы керек деген негизден чыктык. Өнүгүү туруктуу деп табылышы үчүн экономикалык өсүшкө жетишүүнү эске алуу керек, бирок анын коомдун жашоо сапатын жакшыртуу жана экологиялык деградацияга жол бербөө боюнча муктаждыктары менен тең салмактуулугун камсыз кылууда¹.

Аймактын экономикасын туруктуу өнүктүрүүнүн ар бир негизги факторунун контекстинде көрсөткүчтөрдү карап көрөлү. Экономика чөйрөсүндө туруктуу өнүгүүнүн көрсөткүчтөрү чарба жүргүзүүчү субъекттердин жана бүтүндөй региондун абалына негизги экономикалык көрсөткүчтөрдүн тутуму боюнча баа берүүгө мүмкүндүк берет, бул өз кезегинде экономикалык көрсөткүчтөрдүн балансы жөнүндө ишенимдүү жана объективдүү маалыматты берет. экономикалык структура. Региондун өнүгүшүн мүнөздөгөн негизги экономикалык көрсөткүчтөр болуп төмөнкүлөр саналат:

- жан башына дүң региондук продукт (ВПП);
- ВПӨнүн өсүү динамикасы;
- инфляция жана банктык пайыздык чендер;
- жеке секторду банктык кредиттөөнүн деңгээли;
- өнөр жай өндүрүшүнүн индекси;
- капиталдык салымдардын көлөмү;
- өнөр жайдагы инвестициялык долбоорлорду мамлекеттик колдоонун көлөмү;
- инновациялык ишканалардын саны;
- региондогу ишканалардын кирешелүүлүгүнүн деңгээли;
- негизги каражаттардын эскиришинин деңгээли.

¹ Бусурманкулова У.Н. Региональное развитие экономики и финансовый контроль местных бюджетов Кыргызской Республики. Научный и информационный журнал «Наука и инновационные технологии» МУИТ №4/2018(9) Стр.54-56

Региондун социалдык өнүгүүсүнө баа берүү үчүн изилдөөлөрдүн көбү төмөнкүдөй көрсөткүчтөрдү колдонушат:

- калктын жашоо сапатынын деңгээли;
- кылмыштуулук коэффициенти;
- жалпы суммадагы оор кылмыштардын үлүшү, %;
- 100 000 жашоочуга өз жанын кыйгандардын саны;
- шаар жеринде 1 жылдан ашык жумушсуз жүргөн жумушсуздардын үлүшү, %;
- эмгек акы боюнча карыздар, руб. бир кызматкерге;
- пенсияларды төлөө боюнча карыздар, руб. пенсионерге.

Коомдогу социалдык туруксуздук жана чыңалуу негизинен жумушсуздуктун жана кылмыштуулуктун өсүшү, аракеттиктин жана баңгиликтин жайылышы сыяктуу факторлор менен аныктала тургандыгын баса белгилей кетүү керек. Социалдык чөйрөгө баа берүү үчүн демографиялык көрсөткүчтөр да маанилүү, анткени алар негизинен орто мөөнөттүү келечекте жарандардын күтүүлөрүн чагылдырат. Өмүрдүн узактыгынын көрсөткүчү эң маанилүү демографиялык көрсөткүч болуп эсептелет, анткени ал Адамдын өнүгүү индексин (АӨИ) эсептөө методологиясына киргизилген.

Дүйнөдөгү жана өлкөдөгү учурдагы корона-кризистик кырдаалда экологиялык көрсөткүчтөр өзгөчө роль ойноду. Региондун экономикасынын экологиялык абалын баалоо үчүн айлана-чөйрөдөгү кырдаалды гана мүнөздөбөстөн, ошондой эле экологиялык өзгөрүүлөрдү талдоо жана болжолдоо үчүн ылайыктуу болгон негизги көрсөткүчтөрдүн системасы болушу керек. Бул жерде, биздин оюбузча, болот

төмөнкү көрсөткүчтөр:

- уулуу калдыктардын жана өндүрүштүн атмосфералык абага эмиссиясынын көлөмү;
- ресурстук, энергияны үнөмдөөчү жана калдыксыз технологиялардын саны;
- айлана-чөйрөнү коргоо боюнча иш-чаралардын саны;
- ИДПнын бирдигине эмиссиянын интенсивдүүлүгү (SO_x, CO, NO_x, CO₂, бөлүкчөлөр);
- ИДПнын бирдигине саркынды сууларды чыгаруунун интенсивдүүлүгү (өндүрүштүк жана тиричилик);
- кыртыштын деградациясынын интенсивдүүлүгү (анын ичинде эрозия, кургатуу, шорлануу ж.б.);
- ИДПнын бирдигине карата калдыктарды (өнөр жай, муниципалдык, тиричилик) өндүрүүнүн интенсивдүүлүгү;
- ИДПнын бирдигине жана жан башына энергия керектөө.

Региондун же анын бөлүгүнүн өнөр жай комплекси сыяктуу ишканалардын бирдиктүү комплексинин өнүгүүсүнүн туруктуулугун баалоо өнөр жай комплексиндеги ишканалардын өнүгүү траекториясына түздөн-түз таасир этүүчү тышкы факторлорду эске алуу зарылдыгын билдирет.

Тармактын ичиндеги өз ара аракеттенүүнүн мүнөзү көбүнчө региондук экономикалык саясат менен аныкталат. Демек, ишканалардын комплексин енукуруунун туруктуулугун талдоого етуу аларды бириктируучу параметрлер менен толукталууга тийиш.

Аймактын институционалдык чөйрөсүн мүнөздөгөн көрсөткүчтөр, биздин оюбузча, төмөнкүлөрдү камтыйт:

- региондук экономиканын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү (региондор арасындагы рейтинг);
- инвестициялык климаттын абалы;
- жашоо сапатынын деңгээли;
- бюджеттик чыгашалардын натыйжалуулугу;
- алынган салыктардын жана жыйымдардын суммасынын салыктардын, жыйымдардын жана башка милдеттүү төлөмдөрдүн чегерилген суммасына катышы;
- областтык бюджетке түшүүчү салыктардын жана төлөмдөрдүн динамикасы;
- негизги капиталга инвестициялар;
- кылмыштуулуктун деңгээли;
- товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө керектөө бааларынын динамикасы.

Райондун өнөр жай комплексинин чегинде, биздин оюбузча, негизги көрсөткүч болуп «негизги фонддорго инвестиция» саналат. Өнөр жай комплексин өнүктүрүү жана анын өндүрүштүк кубаттуулуктарын өстүрүү үчүн жумшалган салымдардын көлөмү зор мааниге ээ. 2017-2019-жылдарга негизги ишмердиктин түрлөрүн эске алуу менен Кыргыз Республикасынын өнөр жайынын негизги капиталына инвестициялар боюнча маалыматтар таблицада келтирилген.

Таблицадан көрүнүп тургандай, Кыргыз Республикасынын өнөр жайынын негизги капиталына тартылган инвестициянын көлөмү анча чоң эмес. Экономиканын негизги капиталга болгон инвестициянын динамикасы бүтүндөй республика боюнча инвесторлордун күтүүлөрүн, инвестициялык климатты жана мамлекеттик дем берүүчү программаларды чагылдырат. Бул көрсөткүчтөр көп жагынан региондун экономикасынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрүнө жана инвестициялык климаттын динамикасына сандык баа берүү менен дал келет.

2020-2021-жылдары, коронавирустук пандемиянын туу чокусунда Россиянын банк сектору “жашыл” экономиканын талаптарына негизделген жоопкерчиликтүү инвестициялык программаны ишке киргизүү планын жарыялаганына көңүл буралы. Туруктуу өнүгүү индикаторлорунун траекториясы ESG банкингинин индикаторлорун киргизүүнүн жана банктык инвестицияларды башкарууда ESG тобокелдиктерин (ESG - Экологиялык, Социалдык, Башкаруу) теңдештирүүгө финансы институттарын көзөмөлдөөнүн эсебинен кеңейди. Ошентип, мүнөздөөчү көрсөткүчтөрдүн жыйындысы бүтүндөй же анын бир бөлүгү катары аймактын өнөр жай комплексинин өнүгүүсүнүн туруктуулугу кеңейүүдө жана аларды: экономика, социалдык чөйрө, экология жана институционалдык чөйрөгө топтоого болот. Тилекке каршы, жеке ишкердик субъектинин деңгээлинен же бүтүндөй региондон айырмаланып, экономиканын өнөр жай сегментин мүнөздөгөн ишенимдүү көрсөткүчтөрдүн тизмеси чектелүү.

Мисалы, атмосфералык абага булгоочу заттардын чыгышы чарбалык иштин түрлөрү боюнча дифференцияланбайт, ал эми сууну пайдалануу агрегаттык негизде (айыл чарба, өнөр жай жана чарбалык муктаждыктар) көрсөтүлөт.

Жалпысынан алганда, экономиканын белгилүү бир тармагына карата экономикалык туруктуулукту талдоо үчүн статистикалык көрсөткүчтөр бар деп айтууга болот. Туруктуу

өнүгүүнүн социалдык же экологиялык компонентине келсек, бул жерде изилдөөчүлөр жалпы аймактык көрсөткүчтөргө басым жасоого аргасыз болушат.

Бүгүнкү күндө туруктуу өнүгүүнүн индикаторлорун иштеп чыгууда айрым көйгөйлөр бар, алар төмөнкүлөрдү камтыйт:

1. Туруктуу өнүгүүнүн индикаторлорун өлчөө жана көрсөтүү боюнча жаңы ыкмалар. Сандык жана сапаттык мамиле.
2. Статистикалык маалыматтын ишенимдүүлүгү.
3. Чоң маалыматтардын көйгөйлөрү.
4. БУУ, ЕБ жана туруктуу өнүгүүнүн алкагында максаттарды аныктаган башка структуралардын жаңыланган ченемдик документтери.

Талдоо көрсөткөндөй, региондук экономиканын туруктуу өнүгүүсүнүн көрсөткүчтөрүн иштеп чыгуу жана аларды өркүндөтүү көйгөйлөрү дагы эле актуалдуу илимий проблемалардын арасында калууда. Аймактын экономикасынын туруктуу өнүгүшүнө көптөгөн факторлор таасир этет. Алардын ар түрдүүлүгү, болжолдоо мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу, алардын таасирине баа берүүнүн татаалдыгы аймактарды өнүктүрүү программаларын ишке ашырууда олуттуу көйгөйлөргө алып келет. Ушуга байланыштуу аймактын туруктуу өнүгүүсүнө таасир этүүчү факторлорду аныктоо жана системалаштыруу бүгүнкү күндүн эң маанилүү милдети болуп саналат.

2017-2021-жылдарга негизги иштин түрлөрү боюнча Кыргыз Республикасынын экономикасынын негизги капиталына болгон инвестициялар(млн.сом)

Таблица 1

Көрсөткүчтөрдүн аталыштары	2017	2018	2019	2020	2021*
Бардыгы	145 226,9	151 467,9	162 193,7	123 279,6	122 260,6
Айыл чарбасы, токой чарбасы жана балык уулоочулук	1 252,0	3 054,6	3 183,3	2 350,1	2 210,5
Пайдалуу кендерди казуу	25 923,0	24 982,7	31 643,9	30 064,7	24 850,3
Иштетүү өндүрүшү	8 077,5	10 166,1	7 863,3	3 469,5	2 274,1
Электр энергия, газ, буу жана кондицияланган аба менен камсыздоо (жабдуу)	24 616,5	10 272,1	6 693,9	6 011,8	7 443,1
Суу менен жабдуу, калдыктарды тазалоо жана иштетүү, кайра пайдаланылуучу чийки затты алуу	2 088,1	1 818,3	5 292,2	1 697,0	2 085,9

Курулуш	2,8	0,3	29,4	17,5	-
Дүң жана чекене соода; автомобилдерди жана мотоциклдерди оңдоо	4 810,1	7 307,8	10 303,3	7 031,7	5 572,6
Транспорт ишмердиги жана жүктөрдү сактоо	18 255,1	20 758,7	18 919,9	10 274,2	12 483,3
Мейманканалардын жана ресторандардын ишмердиги	2 261,0	4 004,7	6 800,9	1 793,6	1 880,1
Маалымат жана байланыш	3 672,6	3 214,4	5 850,9	3 654,9	3 363,2
Финансылык ортотмчулук жана камсыздандыруу	66,6	219,3	49,0	14,3	0,7
Кыймылсыз мүлк операциялары	1 957,8	3 584,5	3 690,2	3 097,6	2 258,9
Кесиптик, илимий жана техникалык ишмердик	2 479,7	3 273,1	605,3	295,6	899,7
Административдик жана көмөкчү ишмердик	86,1	309,5	130,8	-	-
Мамлекеттик башкаруу жана коргоо, милдеттүү социалдык камсыздандыруу	287,4	142,7	909,2	242,0	380,4
Билим берүү	3 929,3	3 306,7	4 434,3	2 680,5	2 919,4
Саламаттыкты сактоо жана калкка социалдык жактан тейлөө	3 010,6	3 092,9	1 343,0	2 034,6	1 568,7
Искусство, көңүл ачуу жана эс алуу	2 197,1	2 494,2	3 375,2	1 820,1	1 125,6
Башка тейлөө ишмердиктери	1 585,7	1 455,1	1 886,8	851,1	718,6

Булагы: Кыргыз Республикасынын статистика комитети

Аймактын ишинин натыйжалуулугун жана туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу көбүнчө анын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн индикаторлоруна комплекстүү баа берүүдөн, экологиялык абалга мониторинг жүргүзүүдөн жана тенденцияларды жана перспективаларды, мүмкүн болуучу чакырыктарды жана региондордун өнүгүү коопсуздугуна коркунучтарды аныктоодон көз каранды. Ошону менен бирге индикаторлорду иштеп чыгууга карата ыкмалардын көптүгү аларды чарбалык практикада практикалык колдонууну кыйындатат жана бул багытта мындан аркы илимий изилдөөлөрдүн зарылдыгын алдын ала аныктайт.

Колдонулган адабияттар:

1. Бобылев, С.Н. (2007) Индикатордук уставдык развития: региональный измерение. Пособие по регионалдык экологиялык саясат. [Туруктуу өнүгүүнүн индикаторлору: Регионалдык өлчөм. Аймактык экологиялык саясат боюнча колдонмо]. Акрополь, ЦЭПР, Москва, 60 б.
2. Зарецкий, В.О. жана Кулак, А.Г. (2021) «Национальный особенности мониторинга целей устойчивого развития». Вестник Белорусского Государственного экономического университета. Туруктуу өнүгүү максаттарына мониторинг жүргүзүүнүн улуттук өзгөчөлүктөрү. Беларус мамлекеттик экономикалык университетинин бюллетени]. № 1 (144). б.б. 5-16.
3. Выголко, Т.А., Великохатко, С.В. жана Пакушчий, В.В. (2021) «Устойчивое развитие территории: зарубежный опыт». Сборник научных работ серии «Финансы, учет, аудит». [Аймактын туруктуу өнүгүүсү: чет элдик тажрыйба. // «Финансы, бухгалтердик эсеп, аудит» сериясындагы илимий эмгектердин жыйнагы]. № 1 (21). б.б. 63-75.
4. Тасуева, Т.С. жана Борисова, В.В. Международная научно-практическая конференция "Россия-2020 - новая реальность: экономика и социум". [Региондун логистикалык инфраструктурасын санариптик долбоорлоо. "Россия-2020 – жаңы реалдуулук: экономика жана коом" эл аралык илимий-практикалык конференциясы. Великий Новгород, <https://www.atlantis-press.com/proceedings/isp-cr-20/125953174>.
5. <http://www.stat.kg/ru/statistics/calendar/>